

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-42>

УДК 338.43:633/635(477)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ НІШЕВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ДЛЯ МАЛОГО АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ

PROSPECTS OF GROWING NICHE AGRICULTURAL CROPS FOR SMALL AGRIBUSINESS IN UKRAINE

Ткач Назар Максимович

аспірант,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8054-7819>**Tkach Nazar**

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

Україна має сприятливі кліматичні та ґрунтові умови для вирощування різноманітних культур, у тому числі багатьох нішевих культур, які користуються великим попитом. Деякі приклади нішевих культур, які можна вирощувати в Україні, включають ягоди, трави, спеції та екзотичні фрукти. Стаття присвячена актуальному питанню визначення перспективності вирощування нішевих сільськогосподарських культур. Дослідження базується на огляді літератури та аналізі статистичних даних про малі українські підприємства, зайняті в галузі сільського господарства та про сектор нішевих культур України. Проаналізовано сучасний стан малого агробізнесу та виробництва нішевих сільськогосподарських культур України. Загалом перспектив для вирощування нішевих сільськогосподарських культур для малого агробізнесу в Україні достатньо. За наявності належної підтримки з боку держави та достатності ресурсів ці культури можуть стати цінним джерелом доходу та допомогти диверсифікувати сільськогосподарський сектор країни.

Ключові слова: перспективи, вирощування, ніша, сільськогосподарські культури, малий агробізнес.

Ukraine has favorable climatic and soil conditions for growing a variety of crops, including many niche crops that are in high demand. Some examples of niche crops that can be grown in Ukraine include berries, herbs, spices and exotic fruits. The article considers the concept of niche cultures, that is, cultures that require further processing and are used in related industries, such as pharmaceutical, confectionery, textile, construction and other industries of the national economy of Ukraine. The article is devoted to the topical issue of determining the prospects of growing niche agricultural crops. The study is based on a review of the literature and analysis of statistical data on small Ukrainian enterprises engaged in the field of agriculture and on the sector of niche crops of Ukraine. The article analyzes the latest research and publications on the prospects of growing niche crops and identifies the advantages of niche crops, such as the absence of fierce competition, excess of demand over supply, low competition in the production sector, high purchase prices, high profitability. The study identified several key challenges that Ukrainian agribusiness may face, including limited access to financing and technical support that may make it difficult to invest in new crops or expand operations, there may be regulatory barriers to exporting niche crops to certain markets, and as well as the consequences of long-term, unfinished hostilities on the territory of Ukraine. Solutions have been proposed to overcome these challenges, including grouping small agribusinesses into cooperatives, associations and trade groups to build resource capacity. The article highlights the potential of small agricultural enterprises in the field of growing niche crops, which can focus on obtaining profit from the quality and exclusivity of the product. The article concludes that the development of the field of cultivation of niche agricultural crops and the production of highly profitable finished products from them by small agricultural enterprises can contribute to the filling of the state budget and the development of small and medium-sized businesses, primarily in rural areas.

Keywords: prospects, growing, niche, agricultural crops, small agribusiness.

Постановка проблеми. Термін "нішеві культури" з'явився в аграрному лексиконі не так давно, хоча ці культури вироблялися в Україні здавна, у невеликій кількості та пере-

важно для особистих потреб. Не існує єдиної думки щодо того, які культури вважати нішевими. У сільськогосподарському виробництві до нішевих відносять культури, які викорис-

товують у сівозміні як попередники основних культур, а також культури-замінники для пересіву загиблих зернових чи олійних культур. Вони, як правило, не є біржовими і розраховані не на масового споживача, тому мають обмежений попит і низьку цінову еластичність попиту. На ринку нішевими називають культури, на які є ситуативний або постійний підвищений комерційний або соціальний попит, або продукцію, якої потребує вузький сегмент споживачів [3; 6].

Нішевими сільськогосподарськими культурами у сучасному розумінні називають культури, що вимагають надалі глибокого ступеня переробки та використовуються у суміжних галузях, таких як фармацевтична, кондитерська, текстильна. Це можуть бути льон, конопі, рудик, гірчиця. Але найчастіше до нішевих відносять зернові, бобові та олійні, обсяги виробництва яких у рази менші порівняно з основними масовими культурами – пшеницею, ячменем, кукурудзою, соняшником, соєю та ріпаком. Це рис, гречка, сорго, нут та ін.

Аграрії зазвичай використовують "не масові" зернові та олійні як "подушку безпеки". Наприклад, оскільки гречка є однією з найпізніших (за часом сівби) ярих культур, нею добре пересівати загиблі озимини. Для цих цілей також підходить льон. Щоб знизити втрати, спричинені посухою, деякі учасники ринку замінюють традиційні зернові чи олійні, наприклад, посухостійким сорго. Крім компенсації ризиків нішеві культури дозволяють урізноманітнити сівозміну та покращити ґрунт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням перспектив вирощування нішевих сільськогосподарських культур присвячені праці таких вчених як Т. Мірзоева, З. Сич, О. Маслак, І. Черевко, Л. Нечипуренко, В. Арістов, В. Володін, А. Губін, І. Дмитрів та ін. Зокрема З. Сич вважає, що виробництво нішевих культур може бути дуже вигідним і має ряд переваг, перш за все – це відсутність жорсткої конкуренції на ринку [1]. На думку О. Маслака, характерними рисами нішевих культур є малорозвиненість конкретного ринку, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція у секторі виробництва продукції вирощування даних культур, високі закупівельні ціни та високий рівень доходності [7].

У зв'язку із наростаючою тенденцією останніх років молодого покоління людства жити в гармонії з природою та зацікавленістю в методах альтернативної медицини доцільним є розвиток сфери вирощування лікарських рос-

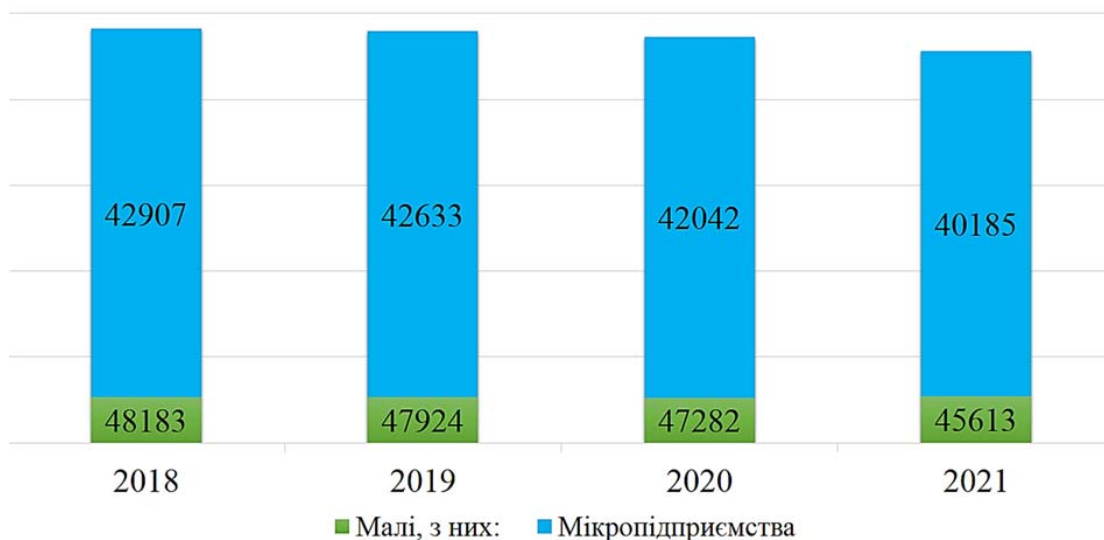
лин, зокрема Т. Мірзоева у своїх працях дослідила тему перспективи вирощування нішевих агрокультур в Україні на прикладі лікарських рослин, виявивши характерні ознаки торгівлі лікарськими рослинами в Україні, визначивши основні канали реалізації лікарських рослин в Україні. Науковець робить висновок, що торгівля лікарськими рослинами в останні роки як у всьому світі, так і в Україні має позитивну динаміку – обсяги як внутрішніх, так і експортних продажів стабільно зростають, а торгівля лікарськими рослинами може сприяти наповненню державного бюджету та розвитку дрібного, малого й середнього бізнесу, передусім у сільській місцевості [5; 6].

В умовах сьогодення перспективним є розвиток експортного потенціалу України за рахунок розвитку сфери вирощування нішевих агрокультур і виробництва з них високомаржинальної готової продукції малими сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, науковці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» на чолі з О. Ходаківською повідомляють про суттєвий ріст в останні роки поставок українських нішевих видів продукції на зарубіжні ринки. Зокрема, експорт квасолі і коріандру зріс у 2,4 рази, горіхів – у 1,5 рази, насіння гірчиці – в 1,7 рази, полуниці й суниці – у 9,8 рази, нуту – у 10,0 рази [2].

Формулювання цілей статті. Проаналізувати сучасний стан малого агробізнесу та виробництва нішевих сільськогосподарських культур. На основі аналізу окреслити перспективи малих агропідприємств України у сфері вирощування нішевих культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, насамперед, виробництво нішевих культур є перспективним у контексті розвитку малого бізнесу в аграрній сфері. Динаміка кількості підприємств зайнятих у сільському господарстві України з розподілом на малі та виокремленням мікропідприємств за 2018–2021 рр. (рис. 1) свідчить, що спостерігається тенденція до скорочення кількості малих сільськогосподарських підприємств, відсоток скорочення становить 5,3%, що в кількісному вимірі становить 2570 одиниць.

Однією з причин даного явища може бути висока собівартість виробництва поширених сільськогосподарських культур у малих підприємствах порівняно з великими та середніми підприємствами, які за рахунок великих об'ємів виробництва легко можуть її знижувати.

Рис. 1. Чисельність малих сільськогосподарських підприємств в Україні з 2018 по 2021 роки, од.

Джерело: побудовано автором за [4]

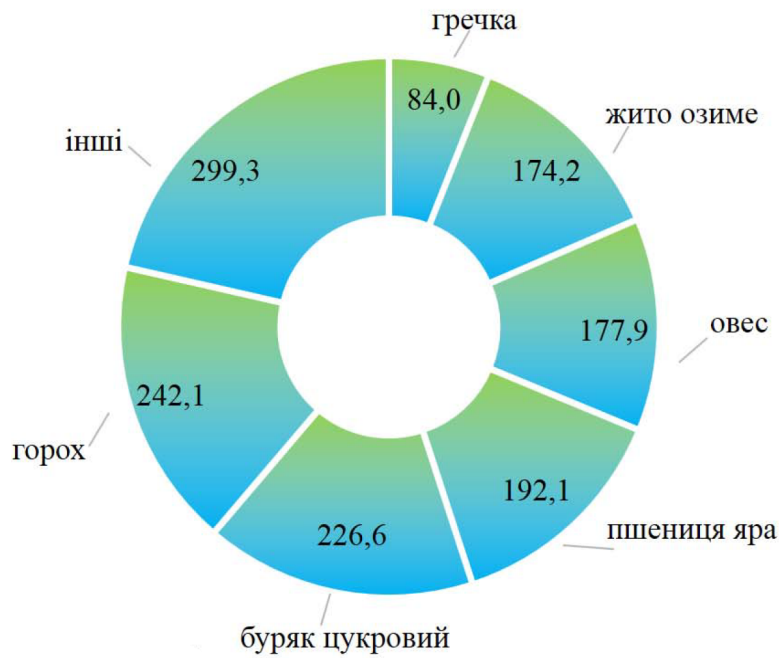
За умов складної конкурентної боротьби з агрохолдингами рішенням для малих господарств може стати орієнтування на отримання прибутку не стільки від обсягів, скільки від якості та ексклюзивності товару, що й формуватиме їх конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішньому ринках. Такою сферою діяльності є виробництво та реалізація нішевих товарів, щодо яких протягом останніх років зростає зацікавленість на світовому агропродовольчому ринку.

Малі підприємства мають переваги перед своїми, більшими за розмірами конкурентами у плані того, що їм легше переорієнтуватися з вирощування однієї культури на іншу, навіть на таку, яка досі не вирощувалася у певному регіоні. Таким чином, через розвиток виробництва різних нішевих культур дрібний бізнес може досягти значних позитивних економічних результатів. До того ж, вирощуючи нішеві сільськогосподарські культури підприємства можуть долучитися до еко-привітних технологій, що крім оздоровлення землі може призвести до зменшення витрат на захист і добрива, що в свою чергу дозволяє диверсифікувати джерела доходу. При цьому процес запровадження вирощування нішевих культур стримується через дефіцит якісного насінневого матеріалу, відсутність дієвих засобів захисту рослин і невпевненість виробників щодо збуту. Однак застосовуючи сучасні інноваційні технології вирощування нішевих рослин, використовуючи якісний сертифікований насінневий матеріал високопродуктивних сор-

тів за умов оптимальної системи удобрення та захисту рослин від шкідників і хвороб, можливий ефективний розвиток економічного потенціалу вирощування нішевих культур у цілому.

В умовах вітчизняного сьогодення сфера виробництва нішевих культур є такою, що розвивається. На підставі аналізу даних, наведених у статистичному збірнику «Посівні площі України під сільськогосподарськими культурами» Державної служби статистики України, було прийнято рішення віднести до нішевих культур ті, які займають площу посівів менше 1% від загальних посівних площ. Відповідно до сформованого визначення нішевих культур встановлено, що в Україні в 2021 році до нішевих відносилися гречка, жито озиме, овес, пшениця яра, буряк цукровий, горох та ін. (рис. 2).

Економічна ефективність і потенціал вирощування нішевих культур, так як і традиційних, характеризується двома важливими показниками – рівнем витрат і рентабельністю виробництва. Так як економічний потенціал, у тому числі й експортний, є важливим для конкурентоспроможного та сталого розвитку вітчизняного агробізнесу, важливо, що за рівнем рентабельності вирощування та економічної ефективності окремі з нішевих культур можуть істотно перевищувати найбільш поширені його напрями. У зв'язку з цим, було проаналізовано середню продуктивність малих сільськогосподарських підприємств у динаміці порівняно з рента-

Рис. 2. Структура посівних площ, зайнятими нішевыми сільськогосподарськими культурами у 2021 році, тис. га

Джерело: побудовано автором за [4]

бельністю такої нішевої культури як нут, розрахованої за постійними цінами 2016 року (рис. 3).

Виявлено, що рентабельність малих підприємств із 2017 по 2020 роки коливалася в межах 10–15%, у 2021 році даний показник виріс у 3 рази (на 22,1–28,1 пункти), однак у порівнянні з рентабельністю вирощування такої нішевої культури як нут даний показник є майже вдвічі меншим (на 26,3 пункти). Таким чином, вирощування нішевих сільськогосподарських культур розглядаємо як перспективний напрямок для малих підприємств, які мають незадовільний рівень рентабельності основної господарської діяльності та який можна підвищити за рахунок введення в сівозміну нішевих культур. Окрім того, нішеві культури за дотримання технології виробництва дають змогу одержати набагато вищий дохід із 1 га зібраної площі навіть порівняно з окремими високоліквідними зерновими та олійними культурами.

Аналіз структури посівних площ в Україні за 2021 рік (табл. 1) засвідчив, що до групи нішевих культур, зокрема зернових і зернобобових, за визначеним попередньо критерієм, увійшли 14 сільськогосподарських культур із загальною площею посіву 1,07 млн. га, що в загальній структурі посівних площ України в 2021 році становило 3,76%.

У сукупності зернобобових нішевих культур у 2021 році найбільші посівні площі знаходилися під горохом – 242 тис. га, які відповідно до попереднього року зросли на 1,3%. Найменші площі посіву були під тритикале – 700 га, відповідно до попереднього року вони скоротилися на чверть. Найбільший приріст посівної площі у сукупності зернобобових нішевих культур у 2021 році порівняно з попереднім роком спостерігається у озимого жита – на чверть (+27,1%), найбільше скорочення посівної площі (вдвічі, -50,9%) – у розрізі проса.

Для держави нішеві зернобобові культури є важливим напрямом нарощування експортного потенціалу зернової галузі. За умови ефективного розвитку їх виробництва цілком реально забезпечити диверсифікацію вітчизняного аграрного експорту та суттєво збільшити експортні валютні надходження, а також знизити залежність від кон'юнктури світового агропродовольчого ринку і ризику цінової волатильності.

Окрім нішевих зернових і зернобобових культур у сільському господарстві України значний потенціал мають і нішеві технічні сільськогосподарські культури, особливо лікарські та ефіроолійні. Наприклад, перспективною культурою є технічні коноплі. Ця культура характеризується широкою універсальністю і має застосування у багатьох галузях:

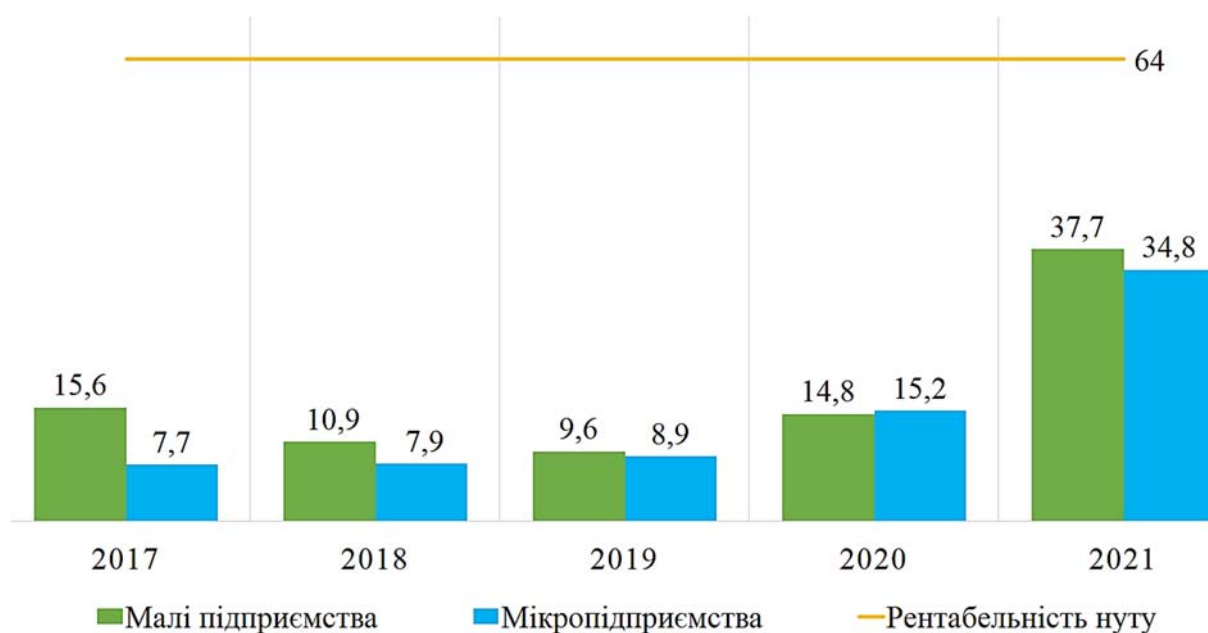

Рис. 3. Рентабельність малих сільськогосподарських підприємств України, рентабельність виробництва нуту, 2017–2021 рр., %

Джерело: побудовано автором за [4]

Таблиця 1

Структура посівних площ під зерновими та зернобобовими нішевыми сільськогосподарськими культурами в Україні, тис. га

Сільськогосподарські культури	Площа нішевої культури до загальної посівної площі, %	Господарства усіх категорій	
		2021 р.	2021 р. до 2020 р., %
Всього	100,00	28387,5	100,9
тритикале яре	0,002	0,7	75,6
жито яре	0,004	1,1	101,1
вика	0,010	2,7	79,2
люпин солодкий	0,012	3,5	70,5
тритикале озиме	0,034	9,7	101,9
рис	0,035	9,9	88,3
сорго	0,151	42,8	87,5
квасоля	0,170	48,3	99,4
просо	0,275	78,1	49,1
гречка	0,296	84,0	100,0
жито озиме	0,614	174,2	127,1
овес	0,627	177,9	89,1
пшениця яра	0,677	192,1	115,1
горох	0,853	242,1	101,3

Джерело: побудовано автором за [4]

медицині (фармацевтиці), будівництві, легкій і харчовій промисловості. Здійснивши аналіз структури посівних площ під технічними коноплями та іншими технічними нішевыми сільськогосподарськими культурами в Укра-

їні за 2021 р. (табл. 2) виявили, що до групи нішевих технічних увійшли 12 сільськогосподарських культур із загальною площею посіву 329,1 тис. га – у загальній структурі посівних площ України в 2021 р. це склало 1,16%.

Таблиця 2

**Структура посівних площ під технічними нішевими
сільськогосподарськими культурами в Україні, тис. га**

Сільськогосподарські культури	Площа нішевої культури до загальної посівної площі, %	Господарства усіх категорій	
		2021 р.	2021 р. до 2020 р., %
Всього	100,00	28387,5	100,9
арахіс	0,0004	0,1	115,6
льон-довгунець	0,001	0,4	105,5
тютюн	0,003	0,9	121,6
коноплі	0,006	1,8	109,8
мак олійний	0,008	2,3	114,2
прянощі	0,010	2,8	98,3
рослини лікарські	0,014	4,0	67,6
рослини ефіроолійні	0,026	7,3	151,4
гірчиця	0,075	21,4	86,1
льон кудряш (олійний)	0,098	27,9	198,3
кольза (ріпак ярий)	0,118	33,6	107,7
буряк цукровий	0,798	226,6	103,1

Джерело: побудовано автором за [4]

Найбільші площі посіву технічних нішевих культур у 2021 р. знаходилися під цукровим буряком, які відповідно до попереднього року зросли на 3,1% й займали 226 тис. га. Найменші площі посіву у сукупності нішевих технічних знаходилися під арахісом, відносно попереднього року вони зросли на 15,6% і склали 100 га. Найбільший приріст посівних площ у групі технічних нішевих культур у 2021 році порівняно з попереднім спостерігається у олійного льону – 98,3%, найбільше скорочення посівних площ зафіксовано у розрізі лікарських рослин – на третину (-32,4%).

Висновки. Вирощування нішевих культур розглядаємо як один із найбільш перспективних напрямів розвитку малого агробізнесу, якому складно конкурувати з великими сільськогосподарськими підприємствами у виробництві традиційних зернових культур, натомість у секторі нішевих культур – цілком реально. Хоча жодна з нішевих культур не зможе замінити традиційні олійні або зернові, однак поступове розширення їх виробництва дозволить диверсифікувати джерела отримання доходів малих суб'єктів господарювання. Також нішеві культури можуть стати вирішенням проблем дотримання сівозміни та виснаження ґрунтів, які виникають через їх перенасиченість кількома основними сільськогосподарськими монокультурами.

Для ефективного розвитку виробництва нішевих культур в Україні дрібними това-

ровиробниками доцільним є об'єднання у кооперативи, асоціації та групи. Це може полегшити доступ виробників до фінансових інструментів, розширити базу теоретичних знань по відношенню до обраних нішевих агрокультур, покращити методи та способи переробки сировини й зберігання готової продукції, створити умови легшого виходу виробника на експортні потоки й закріпленні його бренду та продукції на зовнішньому ринку. Загалом, освоєння нових технологій вирощування нішевих культур підвищує конкурентоспроможність і служить драйвером для малих суб'єктів господарювання.

Підсумовуючи, для малих підприємств, зайнятих у галузі сільського господарства, нішеві культури дозволять стати більш конкурентоспроможними на ринку та завоювати позиції лідера у нішевому сегменті. У свою чергу для держави нішеві культури є одним із стратегічних напрямів диверсифікації аграрного експорту та підвищення доходності усієї галузі сільського господарства. У цілому шляхом збільшення площ під нішевими культурами можна диверсифікувати виробництво сільськогосподарської продукції, а також знизити ризики від волатильності внутрішніх і світових цін на неї за рахунок економічного потенціалу, що зумовлений високою ціною реалізації на нішеві культури та значним попитом на них на світовому агропродовольчому ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виважені рішення та вивчення ринку приведуть до мільйона з гектару: підсумки конференції. UHBDP. URL: <https://uhbdp.org/ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vivchennya-rinku-privedut-domiljona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji>.
2. Вищі у ніші: дрібним фермерам радять вирощувати ягоди і горіхи. URL: <https://agroday.com.ua/2017/12/08/svoya-nishadribnym-fermeram-radyat-vyroshhuvaty-yagody-i-gorihy>.
3. Володін С. Методичні засади фаєстплант-технологій швидкого виробництва нішевих культур. *Agricultural and Resource Economics*. 2017. Т. 3. № 4. С. 43–56.
4. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.
5. Мірзоева Т. В. Перспективи розвитку торгівлі лікарськими рослинами. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. С. 52–59.
6. Мірзоева Т. В. Пріоритети нішової диверсифікації як ефективної конкурентної стратегії розвитку лікарського рослинництва. *Економічний простір*. 2020. № 156. С. 82–85.
7. Над прірвою маржі: огляд ринку нішевих культур від AgroDay. URL: <https://agroday.com.ua/2017/12/12/nad-prirovoyu-marzhi-yak-483zarobyty-na-nishevyh-kulturah-i-skilky-tsogo-chekaty>.

REFERENCES:

1. Vyvazheni rishennia ta vyvchennia rynku pryvedut do miliona z hektaru: pidsumky konferentsii. UHBDP [Balanced decisions and market research will lead to a million dollars per hectare: the results of the conference. UHBDP]. Retrieved from <https://uhbdp.org/ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vivchennya-rinku-privedut-domiljona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji>.
2. Vyshchi u nishi: dribnym fermeram radiat vyroshchuvaty yahody i horikhy [Higher in the niche: small farmers are advised to grow berries and nuts]. Retrieved from <https://agroday.com.ua/2017/12/08/svoya-nishadribnym-fermeram-radyat-vyroshhuvaty-yagody-i-gori>.
3. Volodin, S. (2017). *Metodychni zasady fastplant-tekhnohii shvydkoho vyrobnytstva nishevykh kultur* [Methodological principles of fastplant technologies for rapid production of niche crops]. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*, Vol. 3, № 4, 43–56. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/areis_2017_3_4_6.
4. Ukrstat (2023). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.
5. Mirzoeva, T. V. (2022). *Perspektyvy rozvytku torhivli likarskymy roslynamy* [Prospects for the development of trade in medicinal plants]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk, Economics*, 53–59. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.11.8>. [in Ukrainian]
6. Mirzoeva, T. V. (2020). *Priorytety nishovoi dyversyfikatsii yak efektyvnoi konkurentnoi stratehii rozvytku likarskoho roslynnytstva* [Priorities of niche diversification as an effective competitive strategy for the development of medicinal plants]. *Ekonomichnyi prostir*, 156, 82–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/156-14> [in Ukrainian]
7. *Nad privoiu marzhi: ohliad rynku nishevykh kultur vid AgroDay* [Over the Margin Abyss: AgroDay's Market Overview of Niche Crops]. Retrieved from <https://agroday.com.ua/2017/12/12/nad-prirovoyu-marzhi-yak-483zarobyty-na-nishevyh-kulturah-i-skilky-tsogo-chekaty>.